



Araştırma Makalesi • Research Article

Talcott Parsons'ın Düşüncesinde Pratik-Rasyonellik Tasarımı

Practical-Rationality Design in Talcott Parsons' Thought

Ahmet Yavuz Çamlı^a

^a Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0746-9755.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Şubat 2020

Düzeltilme tarihi: 19 Mart 2020

Kabul tarihi: 2 Nisan 2020

Anahtar Kelimeler:

Parsons

Weber

Pratik-Rasyonellik

Toplumsal Eylem

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 17, 2020

Received in revised form March 19, 2020

Accepted April 2, 2020

Keywords:

Parsons

Weber

Practical-Rationality

Social Action

ÖZ

Yirminci yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Talcott Parsons, pratik-rasyonellik tasarımına toplumsal eylemi inşa ederek başlar. Bireylerin eylemlerini motive eden unsurlar arasında modern hayatta dahi değerlerin ön planda olduğunu öne sürmesi onun toplumsal eylem teorisinin özünü oluşturur. Bu bakımdan Parsons'ın sosyolojisi uzun soluklu bir kapitalizm savunuculuğunun hikayesidir denebilir. Mesela düşünür, adeta vahşi kapitalizmin izlerini silmeye çalışan bir tavırla modern toplumun ulaştığı ekonomik gelişme, bireysel özgürlük, demokratik yaşam, biçimsel hukuk gibi unsurları ön plana çıkarır. Bu aşamada o, kapitalizmin sosyo-kültürel hayatı pasifize edip Batılı bireyin maruz kaldığı psikolojik-patolojik problemleri göz ardı eder. Buna rağmen Parsons'ın toplumsal bütünleşme kurgusu ve bunun dini motiflerin egemen olduğu kültürel sistem ile başlanabileceği vurgusu önemlidir. Bu bağlamda çalışmada Parsons'ın toplumsal düzeni sistemleştirmede en önemli dinamiği olan toplumsal eylem konusu işlenecek, onun karmakarışık sosyolojisinden temel düşüncelerine odaklanıp günümüz toplumlarının acil ihtiyaç duyduğu pratik-rasyonellik olgusu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu süreçte Parsons'ı derinden etkileyen Weber'e çokça başvurulacaktır.

ABSTRACT

Talcott Parsons, one of the most important thinkers of the twentieth century, begins practical-rationality design by building social action. The fact that values are at the forefront even in modern life among the factors that motivate the actions of individuals constitutes the essence of his theory of social action. Parsons's sociology can be said to be a story of a long-term advocacy of capitalism. He brings forward elements such as economic development, individual freedom, democratic life and formal law that modern society has reached. But it is important that Parsons' social integration construct and the emphasis that this can be achieved with the cultural system dominated by religious motifs. In this context, the subject of social action will be studied and it will be tried to reveal the practical-rationality phenomenon that today's societies need urgently. In this process, Weber will be widely consulted which deeply affects Parsons.

1. Giriş

Habermas'ın modern düşünürlerin ziyaret etmesi gereken mutlak bir durak olarak gördüğü Parsons toplumsal hayatı sistemleştirme çalışmalarına kendini adayan en önemli isimler arasında kabul edilir. Amerikalı sosyolog, Kant geleneğinden esinlenerek sosyolojinin geçmişten devraldığı miras ile yeni çağın şartlarını, imkanlarını ve problemlerini gözetin,

evrensel özelliklere sahip rasyonel bir toplumsal düzen monografisi ortaya çıkarma peşindedir. Bu amaca istinaden ilk adım olarak 1937 yılında The Structure of Social Action adlı eserini yayımlar. II. Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan manzara Parsons'ın rasyonel ve evrensel toplum özlemine daha da pekiştirir. Hayalindeki evrensel nitelikli düzeni tesis etme amacıyla yayımladığı Social System adlı eserini de bu doğrultuda tasarlar. Öyle ki 19. yüzyılın son çeyreğinden

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr

temin ettiği malzeme birikimi ile inşasına giriştiği sosyolojik temelde, tasavvur ettiği aktör modeli Batı dünyasında yüzyılın son çeyreğine kadar popüler bir sosyolojik özne olarak belirir.

Bu bağlamda Parsons, vahşi kapitalizmin oluşturduğu iklimde Durkheim, Marshall, Pareto ve Weber gibi isimlerin düşünce dünyalarını anlama ve anlamlandırmaya çalışmakla işe başlar. Ona göre bu dört düşünür, rasyonel topluma giden yoldaki çıkmazları aşmaya çalışan birer öncüdür. Topluma ilişkin meselelerde özellikle toplumsal eylem konusunda ciddi adımlar atarak modern sosyolojinin kurucu unsurları arasında yerlerini alırlar. Parsons da bu dört ismin eserlerini iradeci eylem teorisi çizgisinde inceleyip bu paralelde olan düşünceleri haznesine alır. Onun modernite savunuculuğunda veya rasyonalizmi/kapitalizmi revize etme gayretinde temel argümanı 'toplumsal eylem'dir. Düşünürün temel dinamik olarak işaret ettiği toplumsal eylem kurgusu esasında Weber'in pratik-rasyonellik teorisine bir kapı aralar. Parsons'ın toplumsal eylemini sağlıklı şekilde açıklayabilmek ve sistemini çözümleyebilmek için özellikle eylemin zihinlerde yerli yerine oturtulması gerekir. Aşağıda ilk önce Weberyen sosyolojideki pratik-rasyonellik olgusuna kısaca değinilecek, sonrasında Parsons'ın sosyolojisinden hareketle bu olgunun inşasına çalışılacaktır.

2. Weberyen Sosyolojide Pratik-Rasyonellik

Max Weber'e göre rasyonel eylem bireyin önce rasyonel bir amaç belirlemesi, sonrasında amacına ulaşmak için mevcut seçeneklerden en verimli olanı seçmesi ve bu sayede amacına ulaşması olarak tanımlanır (Weber, 1950: 24). Birey sadece kendi faydasını, çıkarını, başarısını düşünüyorsa amaç-rasyonel eylemde bulunur (Weber, 1978: 64); kendi faydasını düşünmekle birlikte başkalarının faydasını düşünüyor ve ilkeli-değersel bir şekilde hareket ediyorsa pratik-rasyonel eylemde bulunur denilebilir. En genel tabirle bu şekilde ifade edilen rasyonel eylem çeşitleri Weber'in eserlerinde formel-rasyonellik, değer-rasyonellik, moral-rasyonellik, araç-rasyonellik gibi farklı isimler altında çeşitli anlamlar yüklü olarak bulunabilir (Duran, 2017: 15-17). Bu çalışma açısından temel argüman pratik-rasyonellik olduğu için burada sadece pratik-rasyonel eyleme değinilecektir.

Derinlemesine ele alındığında pratik-rasyonel eylem; bireyin ihtiyacını gidermek için rasyonel amaç veya amaçlar belirlemesi, belirle amaç ya da amaçları gerçekleştirebilecek en verimli, akılcı, uygun, geçerli, etkin ve az maliyetli araçları ya da yöntemleri araştırıp kıyaslaması, araçları kullanma sürecinde tezahür edebilecek tüm ihtimalleri gözden geçirip her birine karşı stratejiler geliştirmesi, kendi faydasını, çıkarını, başarısını düşündüğü gibi dini, ahlaki ve kültürel değerlere göre hareket etmesidir (Weber, 1950: 71).

Başka bir ifadeyle teknik gereksinimlerin karşılanması ve etkin yöntemlerin hazır ve işler hale getirilmesini ifade eden araçsal-rasyonellik; araç çeşitleri arasından doğru ve tutarlı bir seçimde bulunulmasını ifade eden seçimsel-rasyonellik; dini ve ahlaki değerlerin, ilkeli ve sistemli bir etik kapsamında yönlendiriciliğinin hakim olduğu değersel-rasyonellik kalıplarının bir eylemde içselleştirilmesine pratik-rasyonel eylem denir (Habermas, 1984: 250).

Weber bu kavramı kapsamlı bir şekilde inceleyerek rasyonel aklın ortaya koyduğu ekonomik başarının temelinde rasyonel-dini aklın (pratik-rasyonel) faaliyette olduğunu ileri sürüp Batı toplumunu şaşkına çeviren bir görüş ortaya atar. Düşünür, modern kapitalizm organizatörleri olan ilk dönem Protestan burjuvazilerin eylem ve etkinliklerini pratik-rasyonel eylemin somutlaşmış bir örneği olarak lanse eder. O, modern toplumun inşasında Protestanlık ilke ve değerlerinin ekonomik, siyasi, hukuki faaliyetleri motive edici rolünü ve buna bağlı olarak faaliyetleri yönlendirmesini yoğun şekilde vurgular. Pratik-rasyonellik 'ben'i, 'sen'i ve 'biz'i birlikte öne çıkaran bir olgu olarak hem modern toplumların oluşmasını hem de gelişmesini sağlar.

Pratik-rasyonellik kavramının temelinde bireyin günlük etkinliklerini kolaylaştırma, toplumsal barışı ve bütünleşmeyi sağlama, maksimum fayda ve kârı değersel çerçevede elde etme, istişareye, rızaya ve gönüllülüğe dayalı karar almayı kurumsallaştırma, katılımcı siyasi anlayışı tesis etme, özgür ve mutlu sosyolojik bireyi yetiştirme, iktisadi adaleti başarma gibi hedefler, idealler ve özelemler yer alır.

Parsons'a göre Weber'in bu toplumsal kuram dinamiği yirminci yüzyılın sistemsel ayrışmalarında toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirebilecek ve iyi-modern toplumun sürdürülebilirliğini tesis edebilecek niteliktedir. Bu bakımdan o da pratik-rasyonellik tasarımını kendi yaşadığı zamana, şartlara ve toplumsal olaylara göre kurgulama çabasıdır.

3. T. Parsons'ın Sosyolojisinde Pratik-Rasyonellik

Parsons'ın erken dönem çalışmalarında en çok M. Weber'den etkilendiği açıktır (Parsons, 1947: 40; Turner, 2005: 304). Weber gibi o da kapitalizmin ya da modernizmin Batı toplumlarındaki gelişimini dinsel motivasyondaki değişme ile ifade etme gayretindedir (Pinney, 1940: 164). Parsons genel olarak modernleşen, sekülerleşen, rasyonelleşen toplumdaki kültür odakları arasındaki ilişkileri, ekonomik gelişme ve büyümeyi, katılımcı siyasi anlayış gibi yapısal reformları açıklama içindedir. Onun için sanayi devrimi, demokratik devrim ve eğitim devrimi Batı toplumları için rasyonelleşmeyi hızlandıran dönüm noktalarıdır. O da Weber gibi İngiltere, Hollanda ve Fransa'yı rasyonelleşme, modernleşme, kapitalistleşme süreçlerinde öncü toplumlar olarak gösterir (Parsons, 1937: 329).

Düşünür, modern hayatta ortaya çıkan tüm olumsuzlukları yumuşatarak işlevsel hale getirmeye ve kazanmaya özen gösterir. Birçok düşünürden ayrıldığı nokta eski (geleneksel) ile yeni (modern) arasına keskin bir hat çekmek yerine bu iki unsuru barıştırma ve bütünleştirmeyi tercih eder. Tabii bu süreçte gözlerin doğrudan çevrildiği nokta dinin mahiyeti ve fonksiyonudur. Bu bakımdan o, dinin etkisinin iddia edildiği gibi yok olup gitmediğini, hala devam ettiğini hatta modern hayatta yönlendirici bir rol üstlendiğini iddia eder. Düşünürün dine ilişkin bu genel gözlemine ulaşmak için önce eyleme yönelik düşüncelerine göz atılmalıdır.

3.1. T. Parsons'ın Eylem Anlayışı

Parsons, Kant'ın bakış açısını gözeterik toplumsal eylem kurgusunda tümünden gelim yoluyla merkezde insan davranışlarına odaklanır. Çünkü eylemler insan davranışlarının pratiğe dökümüdür. Ona göre bir davranışın eyleme dönüşmesi; belirli amaç ya da amaçlara yönelik olması, güdülenmesi, değerlere bağlı olması ve gerçekleşmesi aşamalarını içerir. Dikkat edilirse düşünürün eylem anlayışında değersel motifler ön plandadır (Münch, 1981: 709; Turner, 2011: 49).

Davranış ya da rolün eyleme geçmesi için iki ana kalıptan söz edilebilir. Bunlar motivasyon içerikli ve değer içerikli kalıplardır. Birey, kendi çıkarına göre davranıyorsa motivasyon içerikli, norm ve değerlere göre davranış sergiliyorsa değer içerikli eğilimden bahsedilir. Düşünür, ilk dönemki eserlerinde rasyonel toplumun dinamiği olarak değer içerikli eylemi arz eder. Zaten incelendiğinde Parsons'ın eylem modelinde değer unsurunun adeta katalizör görevi gördüğünü anlamak zor değildir (Parsons, 1934: 529). Maalesef ki Parsons'ın savını dünya toplumları acı bir şekilde tecrübe eder (Gerhardt, 2009: 32). Parsons savaş döneminde yayımladığı eserinde toplumsal düzen ve bütünleşmenin önemine bir kez daha atıf yaparak pratik-rasyonellik özlemini dile getirir (Parsons, 1947: 242). O, sosyolojik çabasını toplumsal sistemi oluşturma adına sarf eder. Bunun için toplumdaki bireylerin eylem ve etkinliklerini ele alır. Yapı-fail olayında fiilin motivasyonunu da yapının dinamiklerini de belirleyen norm ve değerlerdir (Parsons, 1949: vii). Ancak Parsons, bu görüşünü sonraki eserlerinde revize ederek toplumsal eylemi şekillendiren temel olgunun toplumsal sistemin unsurları olduğunu ileri sürer.

3.1.1. Toplumsal Eylemin Teorik Dizaynı

Parsons toplumsal eylemin teorisel dizaynına iki ana yaklaşımdan söz ederek başlar. Bu yaklaşımlar radikal pozitivizm ve idealist yaklaşımlardır. Radikal pozitivizm geleneğinde insan maddenin ya da metanın esiri olmuş, duygularından soyutlanmış, mekanik olarak hareket eden ve yönlendirilen bir şeydir. Tamamen dış etkenlerin baskısı ile eyleme geçen pasif bir araçtır (Parsons, 1976: 178-179; Velthuis, 1999: 632). İdealist gelenekte ise faydacı anlayışı işaret eder. Bu çerçevedeki

birey ise eylemlerini çıkar odaklı gerçekleştirir. Karşısındakini, toplumu veya değerleri göz önüne almadan bireysel bir mekanizma gibi hareket eder (Turner, 2011: 49).

Bu iki kutup arasında daha ılımlı olmayı tercih eden anlayış 19. yüzyılın sonralarına doğru ortaya çıkar. Parsons'ın diğer görüşlere göre denge noktası kabul ettiği düşünce ikliminin aktörleri kendisinin de referans olarak aldığı Durkheim, Marshall, Pareto ve Weber'dir. Ona göre bu isimler eylem kavramını özüne daha yakışır şekilde sunma becerisini gösterirler ve bunların ileri sürdüğü eylem teorisi iradeci eylem teorisinin inşasına zemin hazırlar. Ona göre iradeci eylem teorisinde zıtlıklardan ortak bir payda çıkarılır (Turner, 1991: xix; 2011: 50; Münch, 2010: 123-124; Bendix and Roth, 1971: 245).

3.1.2. Eylemin Unsurları

Parsons bir eylemin dört unsurdan oluştuğunu söyler: Özne, amaç, bağlam ve ilişki. Bu dört unsurun tam anlamıyla düşünürün arzuladığı gibi bütünleşmesi eylemi meydana getirir. Birey, günlük hayatındaki faaliyetlerinde çoğunlukla nihai karar vericidir. Ancak eylem, öznenin dışsal etkide kaldığı ve yönlendirildiği bir süreçte gerçekleşebilir. Yine de özne özgür bir şekilde amaca yönelik araçları seçebilir. Amaç ve araçlar arasındaki ilişkide motivasyon sağlayan değerlerdir. Yani eylemin normatifliği söz konusudur (Parsons, 1991a: 49). Değerlere yönelim gerçekleşiyorsa tercih edilebilecek seçenekler daha en başta nicelik olarak doğrudan azalabilir. Böylelikle kişinin önünde daha net bir tablo oluşur. Bu durum kişinin herhangi bir seçim yapmadan ön tercihte bulunması olarak da ifade edilebilir. Ön tercih hususu Parsons'ın gönüllü eylem kuramını işaret eder. Öznenin normatif eylemi benimsemesi ve değerlere göre hareket etmesi onun dünyasında toplumsal düzenin korunması için temel kriterlerden biridir. Bu nedenle Parsons'ın sosyolojik öznesi; kişisel çıkarları doğrultusunda rasyonel davrandığı gibi toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayıp değer yönelimli hareket eden kişidir.

3.2. Tercih Motivasyonları

Birey günlük hayatında herhangi bir durum karşısında tercihte bulunacağı zaman tabii olarak birçok seçeneğe sahip olabilir. Parsons'ın sosyolojik öznesi, toplumsal sorumluluğu üstlenip kendisinden arzu edilen çerçevede hareket eder. Aynı zamanda kendisi için de en faydalı olanı tercih eder. Yani bir eylemi yerine getirirken çıkar ve değer yönelimli seçimde bulunur (Parsons, 1934: 533).

Öte yandan birey bu iki motivasyondan birini seçme zorunluluğu olan bir durumla karşılaşabilir. Toplumsal sorumluluk duygusu yoğun olan, statülü mesleği olan veya bir gruba, derneğe, vakfa üyeliği bulunan bir kişinin diğerlerine göre tercihlerinde daha çok ikileme düştüğü bilinir. Bu tarz ikilemlerli durumlarda tercih

yapma önceki duruma göre daha zordur. Birey ya toplumun kendisinden beklediği gibi davranacak ya da mutlak faydasını esas alacaktır. Bireyin yapacağı tercih Parsons'a göre onun ait olduğu toplum hakkında fikir edinilmesini kolaylaştırır. Parsons tasarladığı tercih şemasında ikelemin iki ucuna farklı nitelikteki toplumları yerleştirir. Birey tercih sürecinde duygusal davranıyorsa cemaat tipi ve mekanik dayanışmanın hakim olduğu topluma aittir. Şayet birey akılcı davranıyorsa cemiyet tipi ve organik dayanışmanın görüldüğü bir toplumdan söz edilir. Parsons'ın Durkheim, Tönnies ve Weber'den mayasını alıp oluşturduğu ikilemsel tablodaki tercih motivasyonları genel olarak; duygululuk ve duygusal tarafsızlık, belirginlik ve yaygınlık, evrenselcilik ve özelliklilik, atıf ve başarı, kendine yönelim ve topluma yönelim olarak belirtilebilir (Schachinger, 1991: 532-535).

3.3. A.G.I.L. Şeması

Eylemi oluşturan alt şubeler belirli bir sistem dahilinde işlerlik göstermelidir. Belirli bir düzenin sağlanabilmesi için temel mekanizmaların sağlıklı bir şekilde işlemesi gerekir. Parsons'ın sosyolojisinde daha sonraki dönemlerde AGIL şeması olarak ifade edilen kurgusal paradigmada (Parsons ve Platt, 1973: 10-15); uyum, hedefe ulaşma, bütünleşme ve değerleri koruma unsurları yer alır. Parsons bu kurgusal paradigmayı tasarlamaya çalıştığı genel eylem sistemiyle içselleştirir. Buna göre uyum (A) olgusunu davranış biçimleriyle, amaca ulaşma (G) olgusunu kişilik kategorileriyle, bütünleşme (I) olgusunu toplumsal sistemle ve düzeni koruma (L) olgusunu kültürel sistemle özdeşleştirir (Parsons, 1967: 261). Uyum sağlama işlevinin ekonomik alanla, amaca ulaşmanın siyasi alanla, bütünleşmenin hukuki kurumlarla ve geleneklerle, düzenin sağlanması işlevinin ise kültürü oluşturan inançlar sistemi, ahlak, aile ve eğitim gibi yapılarla sağlandığını ileri sürer.

3.4. Toplumsal Eylemin Temeli: Kültür

Parsons modern hayatta kültür sistemine büyük önem verir. Ona göre kültürün kurumsallaşması, toplumsal bütünleşmenin harcını oluşturur. Kültürde meydana gelecek bir erezyon değer alanında deformasyona, değer alanında ortaya çıkan tahribat ise toplumsal eylemin fonksiyonelliğine zarar verir. Anlaşıldığı gibi Parsons toplumsal eylemin temelini kültür olduğunu ifade eder. Toplumsal sistem gerçek anlamda, genelleşmiş değer içerikli kültür sisteminin tesis edilmesiyle ortaya çıkabilir. Eylemin toplumsal nitelikte olmasını sağlayan işte bu değer içerikli kültür sistemidir. Eylemlere, kararlara, etkinliklere anlam üreten değer ve bilgi hazinesi kültür sistemi içinde muhafaza edilir; geçmişten günümüze, günümüzden geleceğe sürekli devredilir. Yani birey kendi eylemini veya başkalarının eylemini herkes tarafından müracaat edilen ve kabul gören ortak bir kültür sistemine dayanarak anlamlı kılabilir.

Bu bağlamda Parsons kültür sistemini; değersel motiflerin oluşturduğu, kural ve kararlara yön verip standartları belirleyen bir eylem kılavuzu olarak görür. Tabiki düşünür kültür ve dini iç içe ele alır. Bireyin toplumun bir öznesi olmasına yardımcı olan kültür sisteminin dinsel motiflerle dolu olduğunu belirtir. Hatta kültürün bazı dinamiklerinin din ile eşanlılı olduğunu ifade eder (Parsons, 1982: 300).

Düşünür, motive edici kültürel kalıpları din, dil, sosyal örgütlenme ve teknoloji olarak belirtir. Din, insanların anlam üretme, aidiyet hissetme gibi ihtiyaçlarını giderir, ortaya çıkabilecek belirsiz ve çelişkili durumlarda nasıl davranmaları gerektiği konusunda insanları yönlendirir. Dil toplumun üyeleri arasındaki ilişkilerin esas ögesidir. İletişim kurmayı sağlayarak ilişkilerin sürekliliğini korur. Sosyal örgütlenmede aile ve akrabalık önem arz eder. Bu kurumlar neslin devamını sağlar, kültürün aktarımını kolaylaştırır ve meşrulaştırır, bu şekilde paylaşma ve dayanışma da toplumda teşvik edilir. Teknoloji ise çevrenin dayattığı problemlere karşı insan hayatını kolaylaştırmaya yarar (Parsons, 1964: 342). Bu dinamikler hem rasyonel toplumun kurulabilmesi hem de mevcut toplumların rasyonellik seviyelerinin yükseltilmesi için zorunlu şartlardır. Bu şubeler içinde kültür ya da içeriği çok geniş olmakla birlikte kültür sistemi; insanlığın modern yönde evrilmesi, gelişmesi ve sürekli ilerlemesi için merkezi konumda yer alır. Sosyo-kültürel sistemin diğer alanlara meşruluk sağlama ve değer üretmesi gerekir. Parsons, toplumsal bütünleşme hayalini gerçekleştirecek öncü kuvvet rolünü değerlerle süslenmiş bir kültür sistemine atfeder.

Parsons gelişmiş ya da modernleşmiş toplumların kültür ve bilgi stoklarındaki değersel motiflerin, bireylerin gönüllü ve özgür tercihleri ve toplumsal yönlendirme sonucu verdikleri karar ve eylemlerinde etkin olduğunu söyler. Ona göre kültür sisteminin temellendirdiği modern toplumların pratik-rasyonel yapıları; farklı görüşlerin saygıyla ve hoşgörülle karşılandığı, katılımcı siyasi anlayışın hakim olduğu, ekonomide işbölümü ve uzmanlaşmanın yerleştiği, rasyonel ve kişiler üstü hukuk sisteminin düzeni sağladığı, bürokrasinin işlerlik kazandığı özellikler barındırır (Parsons, 1964: 356).

Ona göre modern toplumsal sistemin yapı taşlarını temsil eden para, otorite, etki ve değerlerden herhangi birinin harmoniyi bozmasından kaynaklanan problemler ortaya çıkabilir ancak bunlar Weberyen sosyolojideki gibi patolojik sonuçlar doğurmaz.

3.5. Pratik-Rasyonellikte Dinin Fonksiyonu

Parsons sosyolojisinde din temel bir konumda yer alsada sürekli dine ya da dini kavramlara atıf yapılmadığı ancak kültür üzerinden dinin fonksiyon ve etkisinin vurgulandığı görülür. Onun düşüncesinde din toplumsal düzenin omurgasıdır, bunun yanında toplumsal

değerleri üreten ve ilişkileri organize eden bir olgudur. Dinin fonksiyonelliğini yitirdiği bir ortamda gerek bireyler gerekse kurumlar arasında kaotik ilişkiler ortaya çıkar. Uyum sağlayıcı ve değer üretici mekanizmanın yokluğu problemlerin kronikleşmesine yol açar. Mekanikleşen ilişkiler bireyin hem iç dünyasını hem de dış çevre ile olan hayatını anlamsızlaştırır (Parsons, 1966: 136).

Geleneksel ve modern toplumlarda dinin fonksiyonu üzerine eğilen Parsons iddia edilenin aksine dinin modern ya da seküler toplumda kenara itilmediğini, kültürel unsurlar kapsamında etkinliğini sürdürdüğünü belirtir. Ona göre din; yönetim, ekonomi, hukuk gibi toplumsal sistemlerin temellendirilmesinde baş roldedir. Dünya dinleri toplumsal organizasyonu kuşattığı gibi toplumları daha ileri seviyeye taşıma gücüne de sahiptir (Parsons, 1978: 196-197).

Rasyonel toplumlarda din insan hayatını kolaylaştıran ve geliştiren niteliktedir. Bireylerin çıkar çatışmalarını törpüleyerek dayanışmayı tesis eder (Parsons, 1982: 301). Ayrıca Parsons'a göre din hukuk sistemine de referans sağlar. Kültür sistemiyle içselleştirilen din olgusu modern toplumlarda dinsel değer yönelimlerinin dünyevileştirilmesi aracılığıyla toplumsal kurumlardaki belirleyici işlevine devam eder (Parsons, 1958: 78).

4. M. Weber ve T. Parsons'da Pratik-Rasyonelliğin Somutlaşması

Max Weber pratik-rasyonellik teorisini hayata geçirmeyi başaran toplumların yalnızca Protestan toplumlar olduğunu ifade eder. Weber modern kapitalizmin ortaya çıkışını araştırdığında Protestanlık ilke ve değerlerinin toplumları etkileme derecesini büyük bir hayranlıkla anlatır (Weber, 1968: 226). Ona göre Batı toplumlarının modern kapitalizm aşamasına yönelmeleri rasyonelleşme sürecini başlatır ki bu olgu önce dinin rasyonelleşmesi şeklinde tezahür eder (Habermas, 1989: 81). Bilhassa Protestanlığın Kalvinizm kolunun başlıca değerleri, mensuplarına daha önce hiçbir dinin sunmadığı gelişme imkanları sağlar. Burada Püritanizm de olarak bilinen Kalvinist dogma modern kapitalizmi refere eden dinamikleri oluşturan en önemli kaynaktır. Bu dinamikler metodiklik, kadercilik, meslek anlayışı ve asketizm olarak sıralanabilir (Weber, 1950: 76).

Weber'e göre pratik-rasyonellik eyleminin somutlaşmasını ifade eden Protestanlığın Batı toplumlarına dokunuşu şu şekilde izah edilebilir: Kalvinizm inanisinde, insanlar seçilmişler ve lanetlenmişler olarak iki kategoride afişe edilir. Ancak hangi grupta yer aldıklarını bilme yetisini yaratıcı insanlığına bahşetmemiştir. Belirsiz bir öteki dünya inanışının verdiği derin endişe insanı harap ve bitap düşürebilir. Bu nedenle Kalvinistlere göre yaratan, kullarına işaretlere sarılmalarını emreder. Kalvinist için bu dünyada var olmanın esas amacı öteki dünyada (cennette) bir hak elde etmek olduğundan seçilmiş kul

olmanın işaretleri insanlara sunulur. Bu noktada Kalvinizm insanlara adeta onları ömür boyu canlı tutacak bir kapı aralar: Kalvinist Tanrı kullarının meslek sahibi olmaları gerektiğini söyler. İnanan, çeşitli meslek dalları arasından kendisine en uygun olanda karar kılmalı ve o meslekte sürekli kendini geliştirmelidir. Kişinin işi dolayısıyla zengin veya başarılı olması onun cennete gideceğinin bir göstergesidir. Bu şekilde Kalvinizm'de mesleki etkinlik bir ibadet hatta gitgide tek ibadet şeklini alır. Daha anlaşılır olması açısından manastırlarda soğuk duvarlar arasında bir ömür geçiren inançlı kimseler artık Tanrı'nın yeryüzü krallığını şenlendirmeye çalışan birer azize dönüşürler. Weber'in deyişle; Batı toplumlarında yaygın ve hakim olan irrasyonel eylemden dünyaya egemen olacak rasyonel eyleme geçilir. Kalvinist inanan yüzünü dünyaya döner, hayatını disipline eder, davranışlarını bir etik çerçevesinde kontrol eder, mesleğinin ihtiyaç duyduğu bilgi ve beceriyi en kısa ve en iyi şekilde öğrenir, sistematik ve metodik bir hayata angaje olur. Bireylerin sürekli ve şartlanmış bir şekilde mesleğinde başarılı olmaya adanmaları tabii olarak zenginliği de beraberinde getirir. Dini yasak ve emirlerle elde edilen servetin muhafaza edilmesi ve sürekli artması ekonomik gelişme ve büyümeyi sağlar. Protestanlık, pratik-rasyonel eylemi hayata geçirerek Batı toplumlarının biricikliğini garanti eder (Weber, 1965: 252-261; Parsons, 1935b: 654).

Tarihsel sürecin bu noktasında Weber ve Parsons'ın görüş ayrılığına vardığı görülür. Parsons'ın bahsettiğine göre pratik-rasyonel bir toplumun var olması, değerler sisteminin merkezde yer almasına bağlıdır. Onun düşünce dünyasında ahlaklı ve erdemli bir toplum imajı sergilenir. Böyle bir toplumda inançlar, ilkesel bütünlüğü temin eder. Dinin emrettiklerini yerine getirmek ise oluşan bağları kuvvetlendirir. Dinin kurumsallaşması eylem ve faaliyetlere anlam üretir (Parsons, 1991a: 267). Ortaya çıkan eylemsel motivasyonlardan davranışsal etik oluşmaya başlar. Etiğin toplum katında benimsenmesiyle bireylerin eylemleri rasyonel ve değer yönelimli (pratik-rasyonel) gerçekleşir. Görüldüğü üzere Parsons, Weber'in izinden giderek modernleşme sürecinde değerlerin rolüne odaklanır.

Her iki düşünür de Protestan etiğe modern kapitalizm, modernleşme, rasyonelleşme, sekülerleşme süreçlerinde büyük önem atfeder. Ancak Weber modern kapitalizm organizasyonunun gelişme sürecinde Protestan ilke ve değerlerin en şiddetli savunucuları (burjuvazi) tarafından giderek pasifize edildiğini ve pratik hayattan soyutlandığını ileri sürer. Maddi ve teknolojik ilerlemenin inanılmaz boyutlara ulaşmasına rağmen dinin sosyo-kültürel hayattaki fonksiyonunu yitirmesi Batı insanını anlam kaybı ve özgürlük kaybı gibi problemlere maruz bırakırken adeta demir bir kafesin içinde binlerce yeni putla yaşamaya mahkum eder.

Parsons'ın sosyolojisinde Protestanlığın bireysel sorumluluğu üstlenmesi, asketik yaşam biçimini içselleştirmesi, rasyonelleşmeyi motive ve sistematize etmesi ile Batı dünyasında modern kapitalizmin doğuşu ve olgunlaşması eşzamanlı olarak ilerler (Parsons, 1958: 78). Amerikalı sosyolog, Amerikan toplumunun bu süreci en çok içselleştiren toplum olduğunu belirtir (Parsons, 1978: 207-209). Habermas'a göre hayat evreni ifadesinin tam anlamıyla yerli yerine oturtulmadığı Parsons'ın sosyolojisinde (Habermas, 1981: 175), Weber'den farklı olarak modernleşme ile Protestanlık arasındaki eşgüdümlü ilerlemenin iddia edildiği gibi sona ermediği aksine yirminci yüzyılda da devam ettiği öne sürülür (Parsons, 1982: 329). Parsons dini alan ile seküler alanın temas halinde olduğunu söyler. Protestanlık ilke ve değerleri modern hayata dinsel bir meşruiyet sağlar (Parsons, 1991b: 49). Modernleşme süreci yapısal bir farklılaşmaya yol açar. Farklılaşma ile kastedilen din ile siyasetin ayrışmasıdır. Protestanlık kültür, ahlak, hukuk, ekonomi ve eğitim alanlarda etkisini sürdürmeye devam eder (Parsons, 1978: 196; Parsons, 1982: 301). Yani modern bireyin eylemleri, etkinlikleri, davranışları üzerinde dini ilke ve değerlerin yönlendirmesi görülür (Zaret, 1980: 1197).

Bunun yanında Parsons toplumsal bütünleşme kurgusunda toplumsal eylemin ideal taşıyıcı kadrosu olarak ahlaki önderleri öne sürer (Pinney, 1940: 173). Toplumsal bütünleşmeyi hızlandıracak, teşvik edecek ahlaki önderlerin öncü ve örnek olabileceklerini belirtir. Ahlaki önderler, rasyonel kararlar verebilen, ilkeli bir hayat sürdüren, eylemlerini dini, ahlaki, kültürel unsurlara göre düzenleyen ve toplumsal sorumluluğu üstlenen kişilerdir. Parsons modern toplumların sosyo-kültürel gelişmelerinin bu kadro tarafından sağlanabileceğini savunur (Parsons, 1968: 472).

Yani Parsons'ın pratik-rasyonellik tasarımında temel argümanlar toplumsal eylem, değer ve kültürdür. Rasyonel ve değer yönelimli eylemin taşıyıcı kadrosu olan ahlaki önderlerin toplumsal eylemi gerçekleştirmeleri ile sosyo-kültürel sistemin modern hayatta anlam üretme işlevini geleneksel dönemdeki gibi sürdürdüğünü düşünür.

Özetle Talcott Parsons hayatını iyi bir toplum dizaynına adanmış bir sosyologtur. Pek çok modernite düşünürü gibi o da modernite savunuculuğu çabasıdadır. Modern kapitalizm ya da modernleşme sürecinde Amerikan toplumunun geldiği zirve noktasında dinsel değerlerin rolüne odaklanır. Ancak düşünür, Weber'den farklı olarak dinin modern hayatta dışlandığını, pasifize edildiğini kabul etmez. Ona göre modernleşmeyle birlikte değişen, dini kurumların işlevidir. Dini motifler geleneksel toplumlardaki gibi kurumlar (kilise) üzerinden etkisini göstermez. Bireylerin moral-rasyonel eylemlerine bakıldığında davranışsal etik olgusunun ne derece dini içerikli olduğu anlaşılabilir, bu da dinin bireylerin eylemleri üzerindeki gücünü gösterir. Toplumsal bütünleşmeyi sağlayan geleneksel

toplumlarda olduğu gibi modern toplumlarda da dindir. Parsons'a göre Amerikan toplumu bu konuda güzel bir örnektir.

5. Sonuç

Parsons'ın çalışmaları titiz bir şekilde takip edildiğinde onun teorisini ya da hayalini kurgulamak adına pek çok durumu görmezden geldiği görülür. Weber'in modern kapitalizm aşamasından sonra Batı toplumları için ileri sürdüğü patolojik sonuçların vuku bulmadığını söylemesi bu açıdan en çarpıcı örneklerden biridir. Gerçekten de Batı toplumları modernleşmenin neticesinde Weberyen sosyolojide belirtildiği üzere anlam kaybı, özgürlük kaybı, demir kafes, yeni putperestlik gibi problemlerle boğuşma içine girer. Tarihsel süreçte, toplumsal yapıda kronik hale dönüşen bu problemlere çözüm üretilmeyip işlevsiz hale getirilen sosyo-kültürel hayatın modern toplumlarda bütünleştirici rolünün vurgulanması Parsons'ın pratik-rasyonellik tasarımındaki çelişkilerin başında gelir.

Buna rağmen düşünürün eylemin değersel temelini vurgulaması ve gelinen noktada dini unsurların, ahlakın, kültürün ne derece etkili olduğunu ortaya çıkarmaya çalışması takdire şayandır. Parsons'ın bu uzun soluklu çabası yirminci yüzyılın büyük düşünürleri tarafından da onaylandığı üzere onun pratik-rasyonellik tasarımından hareketle rasyonel topluma ilişkin çok çeşitli teoriler ortaya atılır. Şu an tüm dünya toplumlarının ihtiyacı olan pratik-rasyonel anlayışın inşası için Parsons'ın eserleri büyük bir adım olarak kabul edilebilir.

Pratik-rasyonellik 'ben'i, 'sen'i ve 'biz'i birlikte öne çıkaran bir olgu olarak hem modern toplumların oluşmasını hem de gelişmesini sağlar. Pratik-rasyonellik kavramının temelinde bireyin günlük etkinliklerini kolaylaştırma, toplumsal barışı ve bütünleşmeyi sağlama, maksimum fayda ve kârı değersel çerçevede elde etme, istişareye, rızaya ve gönüllülüğe dayalı karar almayı kurumsallaştırma, katılımcı siyasi anlayışı tesis etme, özgür ve mutlu sosyolojik bireyi yetiştirme, iktisadi adaleti başarma gibi hedefler, idealler ve özlemler yer alır. Dolayısıyla bu toplumsal kuram dinamiği yirminci yüzyılın sistemsel ayrışmalarında toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirebilecek ve iyi-modern toplumun sürdürülebilirliğini tesis edebilecek niteliktedir.

Kaynakça

Bendix, R. and Roth, G. (1971), *Scholarship and Partisanship: Essays on Max Weber*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Duran, B. (2017), *Din ve Kapitalizm*, LAP Lambert Academic Publishing.

- Gerhardt, U. (2009), *Understanding the Structure of Social Action*, Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1989), *Toward a Rational Society: Technology and Science as "Ideology"*, Tr. J. Shapiro, Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1984), *The Theory of Communicative Action Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*, Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1981), Talcott Parsons: Problems of Theory Construction, *Sociological Inquiry*, 51(3-4): 173-196.
- Münch, R. (2010), *Theory of Action Towards a New Synthesis Going Beyond Parsons*, Taylor & Francis.
- Münch, R. (1981), Talcott Parsons and the Theory of Action. I. The Structure of the Kantian Core, *American Journal of Sociology*, 86(4): 709-739.
- Parsons, T. (1934), Some Reflections on "The Nature and Significance of Economics", *Quarterly Journal of Economics*, 48(3): 511-545.
- Parsons, T. (1935a), Sociological Elements in Economic Thought 1, Historical, *Quarterly Journal of Economics*, 49, 414-453.
- Parsons, T. (1935b), Sociological Elements in Economic Thought II. The Analytical Factor View, *Quarterly Journal of Economics*, 49, 646-667.
- Parsons, T. (1937), *The Structure of Social Action: A Study of Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*, McGraw Hill Book C.
- Parsons, T. (1947), *Weber's Economic Sociology, M. Weber: The Theory of Social and Economic Organization*, New York, The Free Press.
- Parsons, T. (1949), *Essays in Sociological Theory*, Glencoe: Free Press.
- Parsons, T. (1958), The Pattern of Religious Organization in the United States, in *Daedalus*, 87(3): 65-85.
- Parsons, T. (1964), Evolutionary Universals in Society, *American Sociological Review*, 29(3): 339-357.
- Parsons, T. (1966), Religion in a Modern Pluralistic Society, *Review of Religious Research*, 7(3): 125-146.
- Parsons, T. (1976), Religion in Postindustrial America: The Problem of Secularization, *Social Research*, 41(2): 193-225.
- Parsons, T. (1978), *Action Theory of Human Condition*, New York, Free Press.
- Parsons, T. (1982), *Talcott Parsons on Institutions and Social Evolution: Selected Writings*, ed. Leon H. Mayhew, Chicago, University of Chicago Press.
- Parsons, T. (1991a), *The Social System*, London: Roudledge.
- Parsons, T. (1991b), A Tentative Outline of American Values, in *Talcott Parsons Theorist of Modernity*, London: Sage Publication, 37-65.
- Pinney, H. (1940), The Structure of Social Action, *Ethics*, (50)2: 164-192.
- Schachinger M. (1991), Tönnies in the Literature: The Reductionist Approach of Talcott Parsons, in *Hundert Jahre*, Wiesbaden.
- Turner, B. S. (2011), *Religion and the Modern Society: Citizenship, Secularization and the State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, B. S. (2005), Talcott Parsons's Sociology of Religion and the Expressive Revolution: The Problem of Western Individualism, *Journal of Classical Sociology*, 5(6): 303-318.
- Turner, B. S. (1991), Preface to the New Edition, in *The Social System*, London, Roudlege, xiii-xxx.
- Velthuis, O. (1999), The Changing Relationship between Economic Sociology and Institutional Economics: From Talcott Parsons to Mark Granovetter, *The American Journal of Economics and Sociology*, 58(4): 629-649.
- Weber, M. (1978), *Economy and Society*, Ed. G. Roth And C. Wittich, California: University of California Press.
- Weber, M. (1968), *The Religion of China*, Ed. G. Roth And C. Wittich, Tr. H. H. Gerth, Ny: The Free Press.
- Weber, M. (1965), *The Sociology of Religion*. Tr. E. Fischoff, Boston: Beacon Press.
- Weber, M. (1950), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Third Impression. Tr. T. Parsons, New York: Charles Scripner's Son.
- Zaret, D. (1980), From Weber to Parsons and Schutz: The Eclipse of History in Modern Social Theory, *American Journal of Sociology*, 85(5): 1180-1201.